

# Gelijke kansen: het ongemakkelijke verhaal

De diplomademocratie bedreigt de sociale cohesie. Daar iets aan doen vraagt een sterke overheid, maar ook een nieuwe rol voor het onderwijs. Minder mensen naar het hoger onderwijs, meer status voor het beroepsonderwijs.

**JAN VAN ZIJL**

*Voorzitter van de MBO Raad*

Na de oorlog begon de sociale ongelijkheid die zo kenmerkend was voor de vooroorlogse standenmaatschappij te knellen, en als gevolg van de versnellende technologische ontwikkelingen groeide ook de behoefte aan een beter opgeleide beroepsbevolking. De scherpe klas-sengrenzen werden doorbroken. Dat gebeurde via het stelsel van sociale zekerheid, het minimumloon, betere en betaalbare huisvesting, progressieve *inkomstenbelasting* en, last but not least, voor iedereen bereikbaar onderwijs.

Hoewel wij het pas veel later zo zijn gaan noemen ontstond in deze periode de 'merito-cratische samenleving'. Impliciet groeide toen óók de veronderstelling dat de ongelijkheid in kansen binnen een samenleving gebaseerd op klassen veel groter zou zijn dan de ongelijkheid in talenten. Met andere woorden: als iedereen maar de kansen pakte die met name op het vlak van onderwijs geboden werden, zou dat vanzelf leiden tot meer cohesie in de samenleving en tot minder sociale ongelijkheid. Tot op zekere hoogte gebeurde dat ook. Massaal stroomde talent uit de lagere socialeconomische klassen naar het onderwijsniveau dat hoorde bij hun mogelijkheden en

talent. De verborgen talenten uit die tijd kwamen dan ook uit de ongeschoolde onderkant van de samenleving.

Langzamerhand is het meeste verborgen talent uit de lagere klassen wel blootgelegd en tot de midden- en hogere milieus toegetreden. Aan de onderkant blijft een relatief homogene groep achter die over weinig maatschappelijk gewaardeerde talenten beschikt en ook weinig talent kan overdragen aan de volgende generatie. Zowel de inter- als de intragenerationele mobiliteit komt hierdoor langzaam tot stilstand. Wie met een lage opleiding de arbeidsmarkt betreedt, heeft nog maar weinig kans op een opwaartse carrière die perspectief biedt op een mooie maatschappelijke positie.

Maatschappelijke achterstand krijgt daarmee een erfelijk karakter. Hiermee keren wij terug naar de situatie aan het begin van de industriële revolutie, toen de plek waar je wieg stond in hoge mate bepalend was voor je kansen in het leven. Wat dreigt is een gelaagde samenleving met een onderlaag van 'nikshebbers' en ook 'nikskunnenkrijgers', en een middengroep en bovenlaag waar alles samenkomt dat toegang tot welvaart verschaft.

Jan van Zijl *Gelijke kansen: het ongemakkelijke verhaal*

***De markt biedt onvoldoende oplossing***

De sociaal-democraat in mij krijgt dan onmiddellijk visioenen van hogere belastingtarieven op zowel inkomen als vermogen en het helemaal wegbelasten van erfenissen, onder het mom dat er geen reden is om arbeidsloos inkomen van rijkluis kinderen te bevorderen. Maar misschien is dit anno 2015 niet afdoende. Bij de realisatie van sociale cohesie in de samenleving komt meer kijken. Enerzijds is bijna iedereen het erover eens dat enige mate van welvaartsongelijkheid niet alleen onvermijdelijk, maar zelfs gewenst is. Het draagt immers bij aan meer economische groei en daarmee ook aan de mogelijkheden van de minst bedeelden om te kunnen participeren. Tegelijkertijd vindt iedereen dat heel grote verschillen in kans op werk en een fraai inkomen juist schadelijk zijn voor onze economie.

Dat betekent dat we kritischer moeten zijn over hoe de overheid zich terugtrekt uit het publieke domein en belangrijke kerndoelen van de verzorgingsstaat overdraagt aan de markt. De aandachtspunten voor beleid liggen voor de hand: blijvende en betaalbare toegang tot goed onderwijs, toegang tot vitale en kwalitatief hoogwaardige zorgvoorzieningen en andere voorzieningen die eraan bijdragen dat burgers zich onderdeel voelen van de welvaartsstaat.

Meer financiële eigen verantwoordelijk is niet per se onredelijk, maar mag er niet toe leiden dat grote groepen burgers van essentiële voorzieningen verstoken raken. Het is veelbetekenend dat de nieuwe voorzitter van VNO-NCW kritisch is over het helemaal aan de markt overlaten van de verantwoordelijkheid om mensen met een grote afstand tot de arbeidsmarkt aan het werk te helpen. Het bijna integraal afschaffen van de Wet sociale werkvoorziening (WSW) is in dit verband een onverstandige maatregel, waarvan de marktsector de effecten niet volledig kan opvangen.

Het gaat vooral om het borgen van de participatiemogelijkheden voor diegenen die niet in staat zijn om de geboden kansen met twee handen aan te pakken en zelfs niet met één. Die niet in staat zijn om (thuis)zorg van goede kwaliteit in te kopen, of die afhankelijk zijn van begeleiding bij het opvoeden van hun kinderen, omdat er anders van die opvoeding niets terecht komt (jeugdzorg) en voor wie het belangrijk is dat zij in staat zijn hun lichamelijke en mentale gezondheid op peil te houden, bijvoorbeeld door actief aan sport en beweging te kunnen doen. Een breed pakket aan (publieke) voorzieningen, waarover consensus zou moeten bestaan dat die voor iedereen beschikbaar behoren te zijn.

Die garantie voor participatie voor iedereen vraagt om een vitale collectieve sector. Dat is niet per se een grote of dure overheid. Wel een overheid waarbij kwalitatief hoogwaardige dienstverlening aan de burger hoog in het vaandel staat. Zo'n 15 à 20 jaar geleden begon ook in onze kring kritiek op de publieke

**De (inter)generationele mobiliteit komt langzaam tot stilstand, daardoor krijgt maatschappelijke achterstand een erfelijk karakter**

sector bon ton te worden en dat terwijl we zo'n belangrijke rol hebben gespeeld bij de vormgeving van de publieke dienstverlening. Die houding leverde een geloofwaardigheidsprobleem op. Het is niet voor niets dat de partijen die van oudsher kritisch staan tegenover de overheid en publieke dienstverlening het nu electoraal zo goed doen. Mensen stemmen liever op het origineel dan op de papegaaien.

Op z'n best bewijzen wij nog wél lippen-dienst aan docenten, verpleegkundigen en

Jan van Zijl *Gelijke kansen: het ongemakkelijke verhaal*

politieagenten, maar zelden zijn wij positief over de domeinen waarin zij werken. Ook wij hebben het veel te gemakkelijk over groot-schalige zorg- en onderwijsfabrieken, waarvan de bestuurders vermoedelijk graaiers zijn die geen idee hebben wat er op de werkvloer speelt. De Amsterdamse PvdA bestond het om kort voor de verkiezingen een 'reddingsplan' te willen presenteren voor het mbo. Je zou je kind maar op zo'n school hebben zitten of er werkzaam in zijn en denken dat je met goede dingen bezig bent. Dan meldt de partij waarvan je al jaren lid bent doodleuk dat jouw school er een puinhoop van maakt en klaar-blijkelijk 'gered' moet worden. Een vergelijkbaar verhaal is te houden over de jeugdzorg en het UWV. Daar schijnt evenmin veel goeds te gebeuren. Is het dan verwonderlijk dat ook de mensen werkzaam in het publieke domein onze partij de rug toekeren? De dreigende nieuwe ongelijkheid maakt een keuze voor een sterke, moderne overheid en hoogwaardige publieke dienstverlening even gewenst als noodzakelijk.

### ***Een nieuwe opdracht voor het onderwijs***

Het betekent voor het onderwijs dat het beleid van gelijke kansen op goed onderwijs ongeacht iemands afkomst onverminderd moet worden voortgezet, maar dat dit streven gepaard zou moeten gaan met het besef dat de bijdrage aan de realisering van het verheffingsideaal beperkt is. Voor allochtonen die nog een inhaalslag maken ligt dat genuanceerder.

Over het geheel genomen geldt echter dat er grenzen zijn aan wat mensen kunnen met de kansen die hun worden geboden. Talentontwikkeling is mooi en hetzelfde geldt voor de ambitie om 'het beste uit mensen te halen'. Wie kan daar nu tegen zijn? Maar politiek overeengekomen streefcijfers met betrekking tot gewenste percentages startkwalificaties of deelname aan het hoger onderwijs weerspiegelen slechts een papieren werkelijkheid en

gaan voorbij aan het feit dat de afgelopen vijftig jaar op dit vlak al het meeste is bereikt.

Mensen worden niet slimmer door Lisabondoelstellingen. Toch blijft ook in Nederland de druk groot om zoveel mogelijk mensen aan een diploma hoger onderwijs te helpen. Het feit dat dit vaak lukt zegt meer over de gedaalde kwaliteit van het hoger onderwijs dan het vermogen van ons onderwijssysteem om steeds meer jonge mensen naar dat hogere niveau te tillen. Ouders hebben er bijna alles voor over om hun kind via de havo in ieder geval op het hbo te krijgen, of beter een 'University of Applied Sciences', want zo noemen de hogescholen zich sinds kort.

Die hang naar hoger in het onderwijs heeft alles te maken met de kern van de meritocratische samenleving. Het heeft ertoe geleid dat er op de universiteit veel studenten rondlopen die qua cognitieve bagage en academische honger veeleer thuishoren in het hoger beroepsonderwijs. Ik schrijf het maar een keertje helemaal uit, opdat men zich realiseert waarmee wij hier van doen hebben, namelijk 'beroepsonderwijs'. Zoals er overigens óók op het hbo veel te veel studenten zitten, die qua mogelijkheden beter hadden gepast in het mbo.

Een van de nieuwe opdrachten aan het onderwijs moet dan ook zijn dat op alle niveaus kritischer wordt gekeken naar de instroom. Het zal vermoedelijk betekenen dat minder studenten zullen doorstromen uit het mbo, maar daartegenover wellicht meer studenten een mbo-diploma halen die nu met veel moeite van het hbo komen.

### ***Havo: 'toegangspoort' naar het geluk***

Cruciaal hierin is de rol en de positie van de havo. Dit onderwijstype is tegelijk een eerste stap en een springplank om de zwaar begeerde toegang tot het hoger onderwijs te bemachtigen. De havo vormt voor veel ouders de scheidslijn tussen de 'geslaagden' en de 'losers'. De eerste groep mag naar het hbo, de tweede moet naar het vmbo en het mbo. Dit is

Jan van Zijl *Gelijke kansen: het ongemakkelijke verhaal*

een ongewenste situatie die nog altijd gevoed wordt vanuit de gedachte dat er kansen geboden moeten worden (verheffing), terwijl de mogelijkheden om die kansen te grijpen niet reëel aanwezig zijn.

Veel te veel kinderen halen, al dan niet na veelvuldig zittenblijven, met hangen en wurgen het havodiploma en kunnen daarna op het hbo het vereiste niveau nauwelijks aan. Switchen en lang studeren is het gevolg. Voor

## Veel wo'ers horen thuis op het hbo, veel hbo'ers op het mbo

deze kinderen zou een route via het mbo en eventueel daarna het hbo veel beter zijn. Vanwege de opwaartse druk, de wens van ouders en de noodzaak al op 12-jarige leeftijd te moeten kiezen gebeurt dat niet.

De politiek zou zich ernstig moeten bezinnen op de positie van de havo. Afschaffen is wellicht te rigouzeus, al zijn daar veel goede argumenten voor te bedenken. Minder ingrijpend en op z'n minst geboden is de optie waarbij de hoogste niveaus van vmbo en havo aan elkaar geplakt worden. Een maatwerkdiploma bepaalt dan welk vervolgonderwijs gekozen kan worden. Een meer algemeen vormend pakket, mits van voldoende niveau, geeft dan toegang tot het hbo en een pakket met meer beroepsgerichte vakken geeft toegang tot het mbo.

Zo wordt er niet al op 12-jarige leeftijd voorgesorteerd, maar pas aan het eind van het voortgezet onderwijs. Hiermee doe je daadwerkelijk iets aan de opwaartse druk die op kinderen die net van de basisschool komen wordt gelegd. De huidige vroege keuze is tamelijk uniek vergeleken met ons omringende landen en wordt door Nederlandse en internationale deskundigen ernstig bekritiseerd.

### *De uitdaging aan de onderkant*

Een minstens zo grote uitdaging ligt er bij de onderkant en rond het funderend onderwijs en het middelbaar beroepsonderwijs. In een vlag van verstandsverbijstering heeft de politiek in de jaren tachtig en negentig besloten om alles beneden havo- en hbo-niveau onder één titel te positioneren. Vanaf dat moment werd alles vmbo en mbo.

Beide onderwijstypen werden ook nog eens ingedeeld in voor bijna niemand begrijpelijke niveaus. In feite leidde deze positionering tot omgekeerde verheffing en werd in sommige gevallen zelfs het tegenovergestelde bereikt van de oorspronkelijke doelstelling om cognitief minder getalenteerde leerlingen aan een waardevol mbo-diploma te helpen. Zo krijgt momenteel de leerling op niveau 1 van het mbo een op het oog gelijkwaardig diploma aan dat van iemand op niveau 4. Maar iedereen weet dat beide niveaus helemaal niets met elkaar gemeen hebben. Leerlingen op niveau 1 krijgen basisvaardigheden aangeleerd, terwijl de OESO mbo-niveau 4 positioneert op een vergelijkbaar niveau als de onderkant van de Amerikaanse universiteiten.

Voor het vmbo geldt iets soortgelijks. Deze goedbedoelde vormgeving heeft vast wat opgeleverd voor de laagste niveaus, maar pakte uiterst beroerd uit voor het imago van de hogere niveaus. Bij vmbo en mbo denken momenteel veel te veel mensen aan laagwaardig onderwijs voor overwegend kwetsbare jongeren in plaats van de mavo of de oude mts. Dit is vermoedelijk de belangrijkste verklaring voor de lage waardering in de samenleving.

Schrijnend, omdat 70% van de mbo-leerlingen een opleiding volgt op niveau 3 en 4. Dat zijn hoogwaardige beroepsopleidingen, waarbij de leerlingen zelden het predicaat kwetsbaar verdienen. Stel, men besluit om in het voortgezet onderwijs — ook weer vanwege de verheffingsgedachte — alle opleidingsniveaus gymnasium te gaan noemen. Wanneer we het vmbo gymnasium 1, havo gymnasium

Jan van Zijl *Gelijke kansen: het ongemakkelijke verhaal*

2, vwo gymnasium 3 en categoriaal gymnasium niveau 4 noemen, staat het Malieveld binnen de kortste tijd vol met protesterende bakfietsmoeders. Toch heeft men een vergelijkbare keus gemaakt voor het vmbo en het mbo. Kennelijk houdt verheffing voor veel politici op bij de onderkant.

Terecht en met steun van het onderwijsveld heeft de politiek besloten het laagste mbo-niveau als zodanig geen middelbaar beroepsonderwijs meer te noemen. Dat zou ook moeten gelden voor niveau 2, want hoewel dit niveau wel beroepsonderwijs is en het aangeboden hoort te worden op een mbo-instelling, is het niet middelbaar.

Het neemt allemaal niet weg dat de samenleving een grote verantwoordelijkheid heeft om jonge mensen met beperkte cognitieve mogelijkheden ook goed toe te rusten op hun toekomstig functioneren in de samenleving. Ook uit deze categorie zal het beste gehaald moeten worden. Daar hoort de voorbereiding op de arbeidsmarkt in ieder geval bij.

Er zal altijd een rangorde van opleidingsniveaus blijven en degenen die onderaan staan zullen genoeg moeten nemen met de minst gewaardeerde maatschappelijke posities.

Het is echter ook zo dat laagopgeleiden over het algemeen ongezonder en minder lang leven dan hoogopgeleiden. Daar zijn talloze verklaringen voor. Een van de belangrijkste is het onvermogen van laagopgeleiden om hun behoeftebevrediging uit te stellen: de verleiding nu een dure scooter te kopen wint het van het geld opzijzetten voor mindere tijden, en veel en vet eten krijgt voorrang boven een gezonde levensstijl. Op dit vlak is nog

veel onzeker, met name waar het gaat om de oorzaken van de lagere levensverwachting en het lagere opleidingsniveau. Dat neemt niet weg dat het urgent is om hier aandacht voor te hebben. Waar het gaat om een gezonde leefstijl kunnen de school en de schoolomgeving een rol spelen.

Hoewel de grenzen van scholing op basis van cognitieve bagage voor veel kinderen bereikt lijken te zijn, kan het onderwijs nog veel betekenen bij het aanleren van algemene vaardigheden die essentieel zijn voor een succesvolle deelname aan de alsmaar complexer wordende samenleving. Dan gaat het om persoonlijkheidsvorming in het algemeen en sociale vaardigheden in het bijzonder. Maar ook om het leren omgaan met snelle veranderingen, zowel in de werkomgeving als in het sociale verkeer in het dagelijks leven.

Juist voor kinderen uit kwetsbare milieus is er op dit vlak nog veel verbetering mogelijk. De huidige eenzijdige focus op leerprestaties en citoscores doet deze kinderen tekort. De praktijk leert dat het wegnemen van deze elementen de kans om ook de schoolprestaties te verbeteren aanzienlijk vergroot. Met meer aandacht vanaf de allerjongste leeftijd voor persoonlijkheidsvorming snijdt het mes aan twee kanten. Het zal kinderen beter voorbereiden op hun latere deelname aan het maatschappelijk verkeer, terwijl ook hun leerprestaties zullen verbeteren. Dat laatste is weer van groot belang voor hun kansen op de arbeidsmarkt. Juist omdat er op dit terrein nog een wereld te winnen is, ligt hier een belangrijke opdracht voor sociaal-democraten.